

СЕКЦІЯ 3. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.075:072.43

**ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ
ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАЛЕЖНО ВІД МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ**

Бантисева О.О., аспірант
кафедри педагогіки и психології професійної освіти
Національний авіаційний університет

У статті наведено результати емпіричного дослідження особливостей схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії: юристи, психологи, інженери, історики.

Ключові слова: особи юнацького віку, майбутня професія, віктимна поведінка, схильність до віктимної поведінки, агресивна поведінка, саморуйнівна поведінка, гіперсоціальна поведінка, залежна та безпорадна поведінка, некритична поведінка, реалізована віктимність.

В статье приведены результаты эмпирического исследования особенностей склонности лиц юношеского возраста к виктимному поведению в зависимости от будущей профессии: юристы, психологи, инженеры, историки.

Ключевые слова: лица юношеского возраста, будущая профессия, виктимное поведение, склонность к виктимному поведению, агрессивное поведение, саморазрушающее поведение, гиперсоциальное поведение, зависимое и беспомощное поведение, некритичное поведение, реализованная виктимность.

**Bantysheva O.O. PECULIARITIES OF JUVENILE PROPENSITY TOWARDS VICTIM BEHAVIOR
DEPENDING ON FUTURE PROFESSION CHOICE**

The article presents results of empirical study of juvenile propensity towards victim behavior depending on future profession choice: lawyers, psychologists, engineers, historians.

Key words: juveniles, future profession, victim behavior, propensity towards victim behavior, aggressive behavior, self-destructive behavior, hyper-social behavior, dependant and helpless behavior, non-critical behavior, realized victimization.

Постановка проблеми. Дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів (І. Андреева, Л. Божович, І. Ветрова, Л. Виготський, Е. Дюркгейм, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Р. Мертон, Ю. Нікітіна, П. Соловей, Ю. Фролов) свідчать про те, що питання утвердження в соціумі дуже важливе і водночас складне для осіб юнацького віку. В цьому віці відбувається процес знаходження ідентичності та саморегуляції [1], адже центральним новоутворенням юнацького віку є професійне і особистісне самовизначення. Інколи юнацький вік називають групою підвищеного ризику [4], оскільки саме у цей віковий період: 17–21 рік – для юнаків і 16–20 років – для дівчат [3] відбувається вибір між набуттям позитивного Я і дифузною ідентичністю, і деколи це може ускладнювати процес знаходження себе у соціумі [5].

У цьому віці молоді люди можуть бути дуже вразливими, керованими, залежними від чиеїсь думки, схильними до ризику або, навпаки, пасивними, агресивними, мати підвищений рівень тривожності, у них можуть бути ускладнені міжособистісні відносини як з однолітками, так і в

колі сім'ї. Отже, юнацький вік є вразливим з огляду на віктимні прояви. Ці внутрішні метаморфози можуть ускладнювати вибір професії, що вкрай важливо для осіб юнацького віку, адже від цього залежить все майбутнє життя людини – професія, яка комфортно скорочує частоту фізичних і психічних проблем, пов'язаних зі здоров'ям і підсилює задоволеність життям, має великий вплив на стан і самопочуття особистості.

Ступінь розробленості проблеми. Вивчення знаходження ідентичності та саморегуляції осіб юнацького віку, а разом із цим їх професійної визначеності – актуальна тема, яка цікавить психологів, педагогів і соціологів. Окремим аспектам у процесі самовизначення як професійного, так і особистісного присвячений ряд публікацій: Г.Абрамової, К. Абульханова-Славської, В. Асеєвої, Д. Аткинсона, І. Васильєвої, Є. Ільїна, О. Леонтьєва, А. Маслоу, С. Смирнова, Д. Халл, Х. Хекхаузен та інших.

За результатами ряду теоретичних досліджень (А. Адлер, Е. Еріксон, А. Маслоу, В. Полубинський, Дж. Рейнуотер, М. Селігман, А. Репецька, К. Роджерс, Л. Франк,

З. Фройд, К. Хорни та ін.) встановлено, що віктимні прояви, які ускладнюють становлення людини в соціумі, вибір шляхів, поведінку, побудову стосунків із оточуючими, зумовлюють певні чинники – індивідуально-психологічні (тип темпераменту, тип гендерної ідентичності, вік, тривожність, ригідність, потреба у нових враженнях, самооцінка, самоставлення, ступінь управління власним життям) та соціально-психологічні (міжособистісна залежність, сугестивність, відчуття самотності, почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані з кліматом у сім'ї). Структуру цих чинників можна дещо скоротити, наведені індивідуально-психологічні чинники можна назвати певними індивідуальними рисами (до яких входять усі вищеперераховані), а соціально-психологічні звести до чинників: сімейного виховання, педагогічного чинника та чинника під назвою «неформальні субкультури», що у вирі соціально-психологічного процесу відокремлюють як самостійний чинник віктимізації, тому що він впливає на формування та розвиток особистості (В. Лисовський, Л. Радзіховський, А. Реан Т. Склярова, О. Янушкявичене, Д. Хебідж).

Усі ці чинники так чи інакше впливають на розвиток особистості, і як результат – на професійне та особистісне самовизначення. І можна припустити, що особи, які обрали професію психолога, є менш схильними до проявів віктимної поведінки, тому що більш за інших повинні розбиратися в емоціях і почуттях, уміти ними володіти, не бути сугестивними через невміння володіти собою, розуміти людей та мотиви їх вчинків, мати почуття емоційного благополуччя на відміну від тих, хто обрав іншу професію.

Водночас емпіричної перевірки висунутих припущень щодо особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії на українській вибірці практично не проводилося.

Мета статті. Дослідити особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 438 юнаків та дівчат (студентів ВНЗ) віком від 17 до 21 року. За обраними професіями респонденти розділилися таким чином: майбутні психологи (31,3%); інженери (32,3%); історики (18,4%); юристи (18,0%).

Статистично-математичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою пошуку первинних статистик, кореляційного та дисперсійного аналізів із використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

Схильність осіб юнацького віку до віктимної поведінки вивчалася за методикою О. Андроннікової [2].

При аналізі результатів враховано на-самперед показники нижче і вище за норму за шкалою реалізованої віктимності, що відповідно до інтерпретації результатів автором методики дозволяє констатувати наявність певних проявів віктимної поведінки.

Нижчі за норму показники (1–3 ступенів) свідчать, що досліджуваний нечасто потрапляє в критичні ситуації або у нього вже встиг виробитися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Скоріш за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, досліджуваний прагне уникати ситуації конфлікту. Однак внутрішня готовність до віктимного способу поведінки присутня.

Показники, вищі за норму (8–9 стенів), означають, що особа досить часто потрапляє в неприємні або навіть небезпечні для її здоров'я та життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність діяти певними провідними в індивідуальному профілі способами. Найчастіше це прагнення до агресивної, необдумані дії спонтанного характеру [2].

З урахуванням наявності середнього або високого рівнів реалізованої віктимності та принаймні одного високого рівня за певним видом схильності до віктимної поведінки загальний рівень схильності досліджуваного до віктимної поведінки визначався як високий.

За низьких рівнів реалізованої віктимності та переважно низьких рівнів схильності до віктимної поведінки (допускалася наявність одного середнього рівня) констатувалася низький рівень схильності досліджуваного до віктимної поведінки. Всі інші співвідношення показників було віднесено до середнього рівня схильності до віктимної поведінки (табл. 1).

Таблиця 1
Розподіл досліджуваних за рівнями схильності до віктимної поведінки

Прояви віктимної поведінки	Рівні схильності, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
Агресивна віктимна	71,2	19,0	9,8
Саморуйнівна	45,0	25,8	29,2
Гіперсоціальна	11,8	87,3	0,9
Залежна та безпорадна	71,5	19,5	9,0
Некритична	51,0	32,2	16,9
Реалізована віктимність	22,5	75,4	1,9
Загальний показник	16,3	45,6	38,1

Як впливає з даних, наведених у табл. 1, 38,1% досліджуваних осіб юнацького віку характеризуються високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6% – середнім і лише 16,3% – низьким.

При цьому найбільш вираженою виявилася схильність до саморуйнівної поведінки (29,2% осіб юнацького віку мають високий рівень її вираженості). Такі особи характеризуються жертовністю, пов'язаною з активною поведінкою людини, яка (свідомо чи несвідомо) провокує ситуацію віктимності своїм проханням або зверненням. Для активних потерпілих характерна поведінка двох видів: така, що провокує, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і самопошкоджувальна, яка характеризується схильністю до ризику, необдуманого поведінки, часто небезпечної для себе й оточуючих. Наслідків своїх дій такі особи можуть не усвідомлювати або не надавати їм значення.

Досліджувані з середнім рівнем схильності до саморуйнівної поведінки (25,8%) характеризуються підвищеною тривожністю, підозрілістю, підвищеною турботою про власну безпеку, прагненням захистити себе від помилок, неприємностей, є схильними до страхів. Як наслідок – це спричиняє пасивність особистості за принципом «краще нічого не робити, ніж помилятися», що не дуже добре позначається як на самореалізації особистості загалом, так і на поведінці в загрозливих ситуаціях, що виникли об'єктивно, незалежно від дій даної особи. Лише 45% досліджуваних осіб юнацького віку мають низький рівень вираженості схильності до саморуйнівної поведінки.

Також доволі виражена схильність до некритичної поведінки, високий рівень якої виявлено у 16,9% досліджуваних. За інтерпретацією автора методики до даної групи належать особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність може проявитися як на базі особистісних негативних рис (жадібність, користолюбство та ін.), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість та ін.), а також у силу невисокого інтелектуального рівня. Ці особи демонструють необережність, необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Вони виявляють схильність до спиртного, нерозбірливості у знайомствах, довірливості, легковажності. Часто мають недостатньо високі моральні устої, що посилюється відсутністю особистого досвіду або його неврахуванням. Схильні до ідеалізації людей, виправдання негативної поведінки інших, не помічають небезпеки [2].

Досліджувані з середнім рівнем схильності до некритичної поведінки (32,2%) виявляють вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності, страхів. Самореалізація особистості в цьому випадку ускладнена, може з'являтися соціальна пасивність, що призводить до незадоволеності своїми досягненнями, почуття досади, задрощів тощо. Низький рівень схильності до некритичної поведінки виявлено у 51% досліджуваних.

Дещо менше виражена агресивна модель схильності до віктимної поведінки: 9,8% осіб юнацького віку мають високий рівень її вираженості. Це особи, які схильні потрапляти в неприємні й небезпечні для життя й здоров'я ситуації внаслідок виявленої ними агресії у формі нападу чи іншої провокуючої поведінки (образа, наклеп, знущання тощо). Для них характерне навмисне створення або провокування конфліктної ситуації. Їхня поведінка може бути реалізацією типової для них антигромадської спрямованості особистості, в рамках якої агресивність проявляється по відношенню до певних осіб і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і «розмитою», неперсоніфікованою за об'єктом. Спостерігається схильність до антигромадської поведінки, порушення соціальних норм, якими суб'єкт нехтує. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх висловлюють, домінують, нетерплячі, запальні.

Досліджувані із середнім рівнем схильності до агресивної поведінки (19,0%) характеризуються зниженням мотивації досягнення, спонтанністю у поєднанні із прагненням дотримуватися прийнятих норм і правил, високою образливістю тощо.

Натомість у 71,2% виявлено низький рівень схильності до агресивної віктимної поведінки.

Приблизно такі ж кількісні дані у випадку схильності до залежної та безпорадної поведінки, високий рівень якої виявлено у 9% досліджуваних. За інтерпретацією автора методики до даної групи належать особи, що не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасового), боягузтва, з боязні відповідальності за власні протиправні або аморальні дії тощо. Вони можуть мати установку на безпорадність, небажання робити щось самому без допомоги інших, низьку самооцінку. Залучаються в кризові ситуації з метою отримання співчуття й підтримки оточуючих, мають рольову позицію жертви. Такі досліджувані боязкі, сором'язливі, на-

віювані, конформні. Вони схильні до залежної поведінки, поступливі, виправдовують чужу агресію, схильні всіх прощати. Можливий також варіант засвоєної безпорадності в результаті неодноразового потрапляння в ситуації насильства [2].

Середній рівень схильності до залежної та безпорадної поведінки виявлено у 19,5% досліджуваних, які через внутрішню вразливість зовні виявляють нонконформізм, схильність до незалежності, прагнуть виділитися з групи однолітків, мають на все свою точку зору, підвищений скептицизм, можуть бути непримиренними до думки інших, авторитарними тощо.

Низький рівень схильності до залежної та безпорадної поведінки виявлено у 71,5%.

Найменше виражена схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки, низький рівень якої констатовано у 11,8%, а високий

рівень – лише у 0,9% досліджуваних осіб юнацького віку. Для останніх є характерною жертвна поведінка, яка є такою, що соціально схвалюється. Сюди відносяться особи, позитивна поведінка яких повертає на них злочинні дії агресора. Нетерпимі до поведінки, що порушує громадський порядок вважають неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я або життя. Наслідки вчинків усвідомлюються не завжди. Сміливі, чуйні, принципові, щирі, добрі, готові ризикувати, можуть бути надмірно самовпевненими, мати завищену самооцінку, вимогливі.

Водночас привертає увагу доволі велика кількість досліджуваних із середнім рівнем такої схильності (87,3%), які характеризуються пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються навколо. Вони діють за

принципом «моя хата скраю», що може бути наслідком образи на зовнішній світ, формування в результаті відчуття нерозуміння, ізольованості від світу, відсутності почуття соціальної підтримки й включеності в соціум.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності у показниках схильності до віктимної поведінки досліджуваних різних спеціальностей.

З рис. 1. випливає, що показники схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки найменші у майбутніх юристів, ніж у представників інших спеціальностей ($p < 0,01$). Викликає тривогу той факт, що найвищі показники схильності до віктимної поведінки виявлені у майбутніх психологів, що свідчить про нагальну потребу спеціальної психологічної роботи в цьому контексті, оскільки особистість психолога є важливим інструментом його професійної діяльності.

Щодо конкретних проявів схильності до віктимної поведінки встановлено, що майбутні психологи більш схильні до саморуйнівної ($p < 0,01$), майбутні історики – до агресивної віктимної та некритичної ($p < 0,01$),

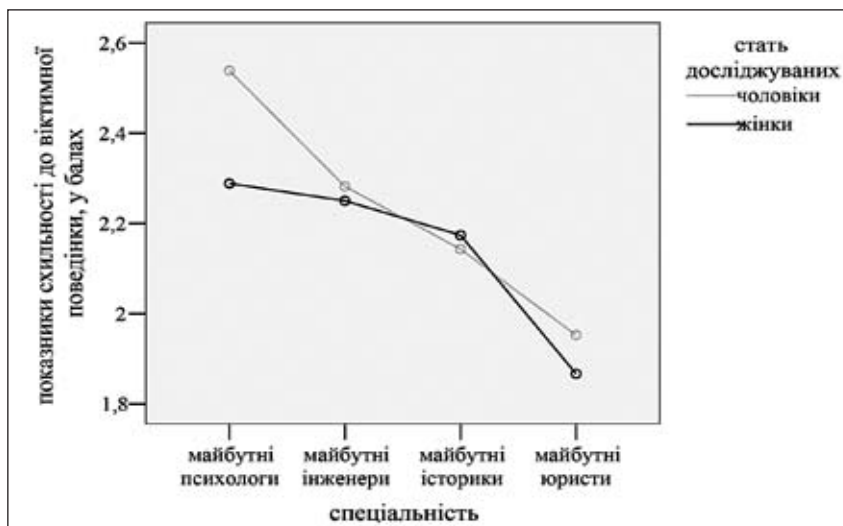

Рис. 1. Особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої спеціальності

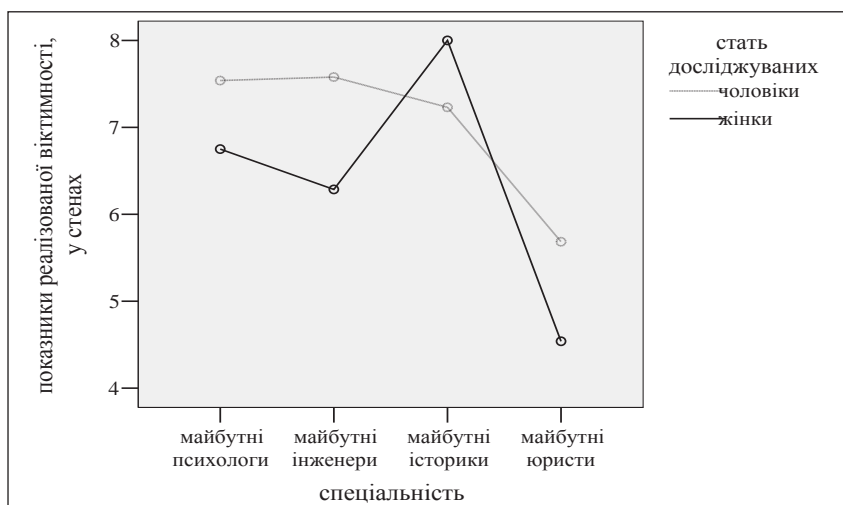

Рис. 2. Особливості реалізованої віктимності осіб юнацького віку залежно від майбутньої спеціальності

майбутні інженери – до залежної та безпорадної поведінки ($p < 0,01$), майбутні юристи – до гіперсоціальної (на рівні тенденції, $p = 0,1$) поведінки.

При тому показники реалізованої віктимності є найменшими в осіб юнацького віку – майбутніх юристів, порівняно з іншими (рис. 2.).

Як видно з рис. 2, показники реалізованої віктимності осіб юнацького віку найнижчі у майбутніми юристів порівняно із майбутніми фахівцями інших спеціальностей ($p < 0,01$), особливо у жінок ($p = 0,05$). Одним із ймовірних пояснень цього факту може бути більш розвинена правова свідомість, як професійно важлива характеристика майбутніх юристів, що певною мірою забезпечує передбачення наслідків такої поведінки (у контексті аналізу взаємодії злочинця й жертви в межах опанування спеціальності).

Виявлені високі показники схильності до віктимної поведінки значної кількості осіб юнацького віку зумовлюють подальшу доцільність емпіричного дослідження її індивідуально-психологічних на соціально-психологічних чинників.

Висновки. За результатами емпіричного дослідження виявлено схильність до віктимної поведінки у значної кількості осіб юнацького віку. Високий рівень такої схильності виявлено у понад третини, середній рівень – приблизно у половини досліджуваних юнаків і дівчат. Лише кожний шостий із досліджуваних характеризується низьким рівнем схильності до віктимної поведінки.

Щодо особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії впливає, що показники схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки найменші у майбутніх юристів, ніж у представників ін-

ших спеціальностей. Найвищі показники схильності до віктимної поведінки виявлені у майбутніх психологів.

Стосовно конкретних проявів схильності до віктимної поведінки встановлено, що майбутні психологи більш схильні до саморуйнівної, майбутні історики – до агресивної віктимної та некритичної, майбутні інженери – до залежної та безпорадної поведінки, майбутні юристи – до гіперсоціальної поведінки.

Виявлені високі показники схильності до віктимної поведінки значної кількості осіб юнацького віку зумовлюють подальшу доцільність емпіричного дослідження їх індивідуально-психологічних на соціально-психологічних чинників, щоб зрозуміти, що саме є детермінантою такої поведінки. А також розробку програми по зниженню проявів віктимності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. [Електронний ресурс] / Г.С. Абрамова. – М.: Академия, 2007. – Режим доступу: http://pedlib.ru/Books/3/0034/3_0034-1.shtml.
2. Андронникова О.О. Тест склонности к виктимному поведению / О.О. Андронникова // Развитие гуманитарного образования в Сибири: Сб. науч. тр. в 2 ч. / Новосибирск: НГИ, 2004. – Вып. 9.4.1.
3. Зинченко В.П. Большой психологический словарь. [Електронний ресурс] / В.П. Зинченко, Б.Г. Мещеряков. – 2-е изд. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/621301/>.
4. Фролов Ю.И. Психология подростка: хрестоматія. [Електронний ресурс] / Ю.И. Фролова. – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. – Режим доступу: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-295424.html>.
5. Эриксон Э. Детство и общество. [Електронний ресурс] / Э. Эриксон. – М.: Университетская книга, 1996. – Режим доступу: <http://userdocs.ru/psihologiya/109304/index.html>.